3.11. Наслідки порушення міжнародно-правових зобов'язань у міжнародному праві

1. Основна нормативна база

Ключовий документ:

Статті Комісії міжнародного права ООН про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року (Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, ARSIWA – Статті про відповідальність держав).

Вони не є окремою міжнародною конвенцією, але значною мірою кодифікують норми міжнародного звичаєвого права про відповідальність держав. Генеральна Асамблея ООН взяла їх до відома Резолюцією 56/83.

2. Основна схема міжнародної відповідальності

МІЖНАРОДНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ
↓
ДІЯ / БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ
↓

1. приписується державі

2. порушує міжнародне зобов'язання
   ↓
   МІЖНАРОДНО-ПРОТИПРАВНЕ ДІЯННЯ
   ↓
   МІЖНАРОДНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
   ↓
   припинення + неповторення + повне відшкодування

Саме поєднання атрибуції поведінки державі та порушення міжнародного зобов'язання утворює міжнародно-протиправне діяння держави.

3. Елементи міжнародно-протиправного діяння

Елемент	Що означає
Атрибуція (attribution – приписування)	поведінка юридично вважається поведінкою держави
Порушення (breach – порушення)	поведінка не відповідає міжнародному зобов'язанню держави

Формула

АТРИБУЦІЯ + ПОРУШЕННЯ = ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.

Важливо

Для виникнення відповідальності:

шкода не завжди є окремим обов’язковим елементом.

Достатньо самого порушення міжнародного зобов’язання, якщо відповідна первинна норма не передбачає іншого.

4. Атрибуція поведінки державі

Коли поведінка приписується державі?

Суб’єкт / ситуація	Атрибуція
Президент, уряд, парламент, суд	✅
Збройні сили	✅
органи місцевої влади	✅
орган, який перевищив свої повноваження	✅ за встановлених умов
приватна особа	за загальним правилом ❌
приватна особа під керівництвом або контролем держави	✅ за відповідних умов
поведінка, яку держава згодом визнала і прийняла як власну	✅

Головне

Держава є єдиною для цілей міжнародної відповідальності.

Тому:

«це зробив суд, а не уряд» ❌
не звільняє державу від міжнародної відповідальності.

5. Внутрішнє право не виправдовує порушення

Схема

міжнародне зобов’язання
↕
внутрішній закон суперечить йому
↓
держава НЕ може посилатися на внутрішнє право як виправдання невиконання.

6. Види порушень у часі

Вид	Приклад
Моментальне порушення	одноразова протиправна дія
Триваюче порушення	протиправний стан зберігається у часі
Складене порушення	сукупність серії дій утворює порушення

Триваюче порушення

почалося → продовжується → відповідальність охоплює весь період, коли діяння залишається протиправним.

Наприклад:

незаконне утримання території може мати характер триваючого порушення.

7. Обставини, що виключають протиправність

Навіть якщо поведінка формально не відповідає зобов’язанню, міжнародне право передбачає обмежений перелік обставин, які можуть виключити її протиправність.

Обставина	Суть
Згода (consent – згода)	потерпіла держава дійсно погодилася на відповідну поведінку
Самооборона (self-defence – самооборона)	правомірна самооборона відповідно до Статуту ООН
Контрзаходи (countermeasures – контрзаходи)	тимчасове невиконання певних зобов’язань у відповідь на попереднє порушення
Форс-мажор (force majeure – непереборна сила)	непередбачувана / непереборна подія робить виконання матеріально неможливим

Стан лиха (distress – стан лиха)	єдиний розумний спосіб врятувати життя
Стан необхідності (necessity – стан необхідності)	єдиний спосіб захистити істотний інтерес від тяжкої та неминучої небезпеки, за суворих умов

---

8. Форс-мажор, стан лиха і стан необхідності – не плутати

Форс-мажор	Стан лиха	Стан необхідності
виконати об’єктивно неможливо	треба врятувати життя	треба захистити істотний інтерес держави
непереборна сила / непередбачувана подія	небезпека для особи або осіб	тяжка і неминуча небезпека
«не можу виконати»	«інакше загинуть люди»	«інакше істотному інтересу загрожує тяжка шкода»

9. Імперативні норми не можна обійти

Імперативна норма загального міжнародного права (peremptory norm, jus cogens — імперативна норма):

має найвищий нормативний статус.

Обставини, що виключають протиправність:

❌ не можуть виправдати порушення зобов’язання, що випливає з імперативної норми jus cogens.

10. Основні наслідки міжнародно-протиправного діяння

Держава-порушник повинна:

1. ПРИПИНИТИ порушення
2. за потреби надати ГАРАНТІЇ НЕПОВТОРЕННЯ
3. здійснити ПОВНУ РЕПАРАЦІЮ.

Важливо

припинив порушення ≠ звільнився від відповідальності.

Після припинення може залишатися обов’язок:

відшкодувати наслідки.

11. Повна репарація

Репарація (reparation — відшкодування наслідків міжнародно-протиправного діяння) має охопити:

матеріальну шкоду

- моральну шкоду.

Класичний принцип сформульований у справі:

«Фабрика в Хожуві» (Factory at Chorzów), 1928 р.

Суть:

репарація повинна, наскільки можливо, усунути всі наслідки протиправного діяння та відновити ситуацію, яка існувала б без порушення.

Цей принцип продовжує застосовувати Міжнародний Суд ООН.

12. Три основні форми репарації

Схема

ПОВНА РЕПАРАЦІЯ
↓
РЕСТИТУЦІЯ
+
КОМПЕНСАЦІЯ
+
САТИСФАКЦІЯ

Можуть застосовуватися:

окремо або разом

13. Реституція

Реституція (restitution — відновлення попереднього становища):

відновити ситуацію, яка існувала до порушення.

Приклади

- повернути незаконно вилучене майно;
- звільнити незаконно затриману особу;
- повернути територію;
- скасувати протиправний захід.

Пріоритет

якщо відновити попередній стан можливо → реституція є основною формою.

Але вона не вимагається, якщо:

матеріально неможлива
або
створює явно непропорційний тягар порівняно з компенсацією.

14. Компенсація

Компенсація (compensation — грошове відшкодування):

відшкодовує шкоду, яку можна оцінити фінансово і яку не покрила реституція.

Може включати:

реальні збитки

- за відповідних умов втрачений прибуток
- проценти.

Формула

неможливо відновити → компенсуємо грошима.

15. Сатисфакція

Сатисфакція (satisfaction — нематеріальна форма відшкодування):

застосовується щодо шкоди, яку:

не можна адекватно компенсувати реституцією або грошима.

Форми

визнання порушення

- висловлення жалю
- офіційне вибачення
- інший належний спосіб.

Важливо

Сатисфакція:

не повинна бути непропорційною
і не повинна мати принизливого характеру.

16. Три форми — проста таблиця

Форма	Ключове питання	Приклад
Реституція	можна повернути як було?	повернути майно
Компенсація	можна оцінити грошима?	виплатити збитки
Сатисфакція	шкода нематеріальна?	визнати порушення / вибачитися

Запам’ятати

РЕСТИТУЦІЯ = повернути.

КОМПЕНСАЦІЯ = заплатити.

САТИСФАКЦІЯ = визнати / вибачитися.

17. Гарантії неповторення

Гарантії та запевнення неповторення
(assurances and guarantees of non-repetition – гарантії неповторення)

вимагаються:

якщо обставини цього потребують.

Можуть включати:

- зміну законодавства;
- зміну адміністративної практики;
- інституційні реформи;
- спеціальні гарантії держави.

Не плутати

репарація = усунути наслідки минулого.

гарантії неповторення = запобігти майбутньому порушенню.

18. Хто може вимагати відповідальності?

Потерпіла держава

Потерпіла держава (injured State — потерпіла держава) може вимагати:

припинення

- неповторення
- репарацію.

Наприклад:

Держава А порушила двосторонній договір з державою Б
→ Б є потерпілою державою

19. Зобов’язання erga omnes

Зобов’язання перед міжнародним співтовариством у цілому
(obligations erga omnes — зобов’язання erga omnes):

захищають фундаментальні інтереси всього міжнародного співтовариства.

Тому їх порушення:

стосується не лише безпосередньо потерпілої держави.

Приклади пов’язаних фундаментальних норм

- заборона агресії;

- заборона геноциду;
- заборона рабства;
- право народів на самовизначення.

Формула

erga omnes = «перед усіма».

20. Erga omnes partes

Зобов'язання erga omnes partes:

зобов'язання перед усіма державами-учасницями конкретного багатостороннього договору,

коли захищається їхній спільний інтерес.

Не плутати

Erga omnes	Erga omnes partes
перед міжнародним співтовариством у цілому	перед усіма сторонами конкретного договору
загальне міжнародне право	договірний режим

21. Особливо тяжкі порушення jus cogens

Якщо держава здійснює:

серйозне порушення
зобов'язання, що випливає з імперативної норми jus cogens,

виникають додаткові наслідки.

Інші держави повинні:

СПІВПРАЦЮВАТИ
для припинення порушення законними засобами
+
НЕ ВИЗНАВАТИ
ситуацію, створену порушенням, законною
+
НЕ НАДАВАТИ
допомоги чи сприяння у підтриманні такої ситуації.

Ці наслідки закріплені у ст. 40–41 Статей про відповідальність держав і підтверджуються роботою Комісії міжнародного права щодо імперативних норм.

22. Приклад: незаконна анексія

агресія
↓
окупація
↓
спроба анексії
↓
серйозне порушення фундаментальних норм
↓

Для інших держав:

❌ не визнавати територіальні зміни законними
❌ не допомагати підтримувати незаконну ситуацію
✅ співпрацювати для її припинення законними засобами.

23. Контрзаходи

Контрзаходи (countermeasures — контрзаходи):

тимчасове невиконання потерпілою державою певного міжнародного зобов’язання щодо держави-порушника

з метою:

змусити її припинити порушення та виконати свої зобов’язання.

Схема

Держава А порушила зобов’язання
↓
Держава Б вимагає припинення / репарації
↓
А не виконує
↓
Б застосовує пропорційний КОНТРЗАХІД

↓

мета = спонукати А виконати право.

24. Умови контрзаходів

Умова	Значення
Попереднє порушення	контрзахід є реакцією на міжнародно-протиправне діяння
Мета	спонукати державу-порушника виконувати зобов'язання
Тимчасовість	не має карального характеру
Пропорційність	співмірність шкоді та тяжкості порушення
Повідомлення	державі-порушнику повідомляється про вимоги та намір
Припинення	після виконання зобов'язання контрзахід припиняється

25. Що НЕ може бути контрзаходом?

Контрзаходи не можуть порушувати:

Зобов'язання	Можна порушити контрзаходом?
Заборона застосування сили	❌
Основоположні права людини	❌
Гуманітарні зобов'язання, що забороняють репресалії	❌
Норми jus cogens	❌
Зобов'язання щодо мирного вирішення спорів	❌
Недоторканність дипломатичних і консульських агентів та приміщень	❌

Ключова пастка

контрзаходи ≠ право застосувати збройну силу.

26. Контрзаходи і реторсії

Не плутати.

Реторсія	Контрзахід

недружній, але правомірний акт	дія, яка без виправдання сама порушувала б міжнародне зобов’язання
не потребує виключення протиправності	протиправність виключається через законний контрзахід
наприклад, відкликання посла	тимчасове невиконання певного зобов’язання
відповідь на недружню поведінку	відповідь на міжнародно-протиправне діяння

Формула

РЕТОРСІЯ = недружньо, але законно.

КОНТРЗАХІД = зазвичай було б незаконно, але допустимо як реакція на порушення за встановлених умов.

27. Санкції Ради Безпеки ООН ≠ контрзаходи

Санкції РБ ООН	Контрзаходи
система колективної безпеки	право міжнародної відповідальності
Глава VII Статуту ООН	Статті про відповідальність держав
рішення Ради Безпеки	реакція потерпілої держави
можуть бути обов’язковими для держав-членів ООН	діють за спеціальними умовами

Пастка ЄДКІ

«санкція» і «контрзахід» — юридично не тотожні поняття.

28. Відповідальність не припиняє первинне зобов’язання

Держава порушила договір:

❌ це не означає, що договірне зобов’язання просто зникає.

Схема

первинне зобов’язання
+
його порушення

↓

виникають вторинні зобов’язання:

припинити + відшкодувати + за потреби гарантувати неповторення.

29. Lex specialis

Спеціальна норма
(lex specialis — спеціальне правило)

може встановлювати:

особливі умови відповідальності

- спеціальні наслідки
- спеціальну процедуру.

Формула

спеціальний міжнародний режим
→ застосовується перед загальними правилами відповідальності в тій мірі, в якій він сам регулює питання.

Наприклад:

ЄКПЛ → власний механізм відповідальності і справедливої сатисфакції через ЄСПЛ.

30. Відповідальність держави ≠ кримінальна відповідальність особи

Міжнародна відповідальність держави	Міжнародна кримінальна відповідальність
суб’єкт – держава	суб’єкт – фізична особа
порушення міжнародного зобов’язання	міжнародний злочин
припинення + репарація	кримінальне покарання
наприклад, агресія як міжнародно-протиправне діяння держави	відповідальність конкретної особи за злочин агресії

Можуть існувати одночасно

агресія держави
↓
відповідальність ДЕРЖАВИ
+
кримінальна відповідальність конкретних ОСІБ.

31. Відповідальність міжнародних організацій

Міжнародні організації також можуть:

порушувати власні міжнародні зобов'язання
↓
нести міжнародну відповідальність.

Комісія міжнародного права у 2011 році прийняла:

Статті про відповідальність міжнародних організацій
(Articles on the Responsibility of International Organizations, ARIO — Статті про відповідальність міжнародних організацій).

Основна логіка аналогічна:

атрибуція + порушення → відповідальність.

32. Головні наслідки — одна таблиця

Наслідок	Зміст
Припинення (cessation – припинення)	припинити триваюче порушення
Неповторення (non-repetition – неповторення)	надати гарантії, якщо це необхідно
Репарація (reparation – репарація)	повністю відшкодувати шкоду
Реституція (restitution – реституція)	відновити попереднє становище
Компенсація (compensation – компенсація)	грошово відшкодувати оцінювану шкоду
Сатисфакція (satisfaction – сатисфакція)	визнання порушення / вибачення тощо
Контрзаходи (countermeasures – контрзаходи)	спонукати порушника виконати його зобов'язання

Невизнання	при серйозному порушенні jus cogens не визнавати створену ситуацію законною
Ненадання допомоги	не допомагати підтримувати незаконну ситуацію
Співробітництво	держави співпрацюють для припинення серйозного порушення jus cogens